

ONBİRİNCİ YÜZYIL KUZEY AFRİKA ŞİİR ELEŞTİRMENİ İBN REŞİK el-KAYRAVÂNÎ'NİN PERSPEKTİFİNDEN ARAP EDEBİYAT TEORİSİNDE BELÂĞAT KAVRAMI * 1

Dustin Cowell

Çev.: Abdurrahman Özdemir**

“Belâğat, sözün –kısa da olsa- düşünceyi net ve sağlam ifade etmesi, hitabın –uzun da olsa- güzel kompoze edilmiş olması anlamına gelir.” (İbn Reşik’in bahsettiği anonim eleştirmen)

Belâğat veya uslûbî mükemmellik kavramı, başlangıcından itibaren Arap edebiyat teorisinin temel ilgi alanlarından biri olmuştur. İlk devirler-

---

* Elinizdeki bu metin, *al-Shajara – Journal of The International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC)* isimli derginin 1997 yılında çıkan ikinci cildinin ikinci sayısında “The Concept of Eloquence in Arabic Literary Theory as Presented by The Eleventh-Century North African Poet-Critic Ibn Rashiq al-Qayrawânî” başlığıyla yayımlanmıştır. Metnin tamamı 39 sayfa olup, derginin belirtilen sayısının 209 – 247. sayfaları arasında yer almaktadır. Ancak metnin 229. sayfadan sonraki kısmı, bütünüyle Kayravânî’nin *el-Umde*’sinin “*Bâbu’l-Belâğa*” başlıklı bölümünün salt çevirisi hüviyetindedir. Kaldı ki orada verilen bilgilerin hemen hemen tamamı çalışmanın 209 - 228. sayfalar arasındaki makale kısmında verilmektedir. Biz de hem çevirinin çevirisini yapmamak, hem de okuyucuyu aynı şeyin tekrarıyla sıkılmamak için aslında tamamını çevirdiğimiz metnin 228. sayfaya kadar olan kısmını yayımlıyoruz.

Bir ikisi dışında dipnotların tamamı müellife aittir. Yalnız kimi yerlerde gördüğümüz alıntı yanlışlıklarını asıl metne bakarak düzelttik ve bunları da dipnotlarda bildirdik. Kendimize ait dipnotlara (Çeviren) kaydını koyduk. Metindeki bir takım şematik unsurlar ve altı çizili cümleler, tamamıyla orijinal metne biçimsel açıdan sadakat gayretimizin bir ürünüdür. (Çeviren)

1 Bu vesile ile derginin ilk sayılarından birisi için bu makaleyi yazmam konusunda beni teşviklerinden ötürü ISTAC Müdürü Prof. Dr. Saîd Muhammed Nâkıb el-Attas’a, onun çalışkan yardımcısı Prof. Dr. Wan Mohd Nor Wan Daud’a ve özellikle *al-Shajara* dergisi genel yayın yönetmeni Şerife Şifa el-Attas’a teşekkürü bir borç bilirim. Bu makaleyi 1996 yılında ISTAC’ta öğretim üyesi iken hazırlamıştım. ISTAC’ın bana sağladığı mükemmel araştırma kolaylıkları ve araştırma şevkimin devamı yönünde önüme serdiği fırsatlar olmasaydı, bu makaleyi vücuda getiremezdim.

** Yard. Doç. Dr., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belâğatı, e-mail: abdurrahman_z@yahoo.com

den kendi yaşadığı döneme kadar edebiyat teorisinin bir sentezi mahiyetindeki eşsiz bilimsel çalışmasında Ebû Ali Hasan b. Reşîk el-Kayravânî (390-456/1000-1063), sadece seleflerinin teori ve kanaatlerini nakletmekle kalmamış, kendi düşünce ve görüşlerini de çok güzel bir şekilde onlara eklemiştir. Oldukça mantıklı, tutarlı ve hatta cazip bir uslûpla kaleme alınmış *'el-Umde fî mehâsini'ş-şî'r ve nakdih*² isimli bu çalışma, sonraki asırlarda Arap şiir tenkidinin en öncelikli kaynağı olmuştur.

Zîrî hükümdarı Bâdîs Sinhâcî'in 386/996'da tahta çıkışıyla başlayan ve oğlu Muizz lidînillâh dönemini de içine alan elli yılı aşkın bir zaman diliminde, Ukbe b. Nâfi'in 50/670 yılında kurduğu ve bugün Tunus'un merkezinde yer alan Kayravan kenti, 449/1057 yılında doğudan gelen Benî Sâlim ve Benî Hilâl namıyla maruf göçebe kabilelerin saldırılarına maruz kalıp düşene kadar kültür ve edebiyat etkinliklerinin merkezi konumundaydı. O, bu süre zarfında doğudan ve batıdan gelen seyyahlar için bir buluşma noktası olmuş, doğuda yazılan kitapları ihtiva eden zengin koleksiyonlara sahip kütüphaneleri sayesinde şöhret kazanmıştı. Zîrî hükümdarları şiiri teşvik ediyorlardı. Bu nedenle farklı şiir tarzlarını benimsemiş şairler hem tanınmak maksadına matufen birbirleriyle rekabet için, hem de yekdiğerinin estetik ilkelerine meydan okumak amacıyla oraya geliyorlardı.

İbn Reşîk 390/1000 yılında bugünkü Tunus şehrine fazlaca uzak olmayan Muhammediye diye de bilinen Müsîle kentinde dünyaya geldi. Kayravan'a 406/1015'te göç edip, orada zamanın büyük alimlerinden ders almıştır. Adı geçen şehirde Halife Muizz'in başkatibiyle tanıştı. O da ona bir saray (mahkeme) katibi olarak iş verdi. İbn Reşîk'ın Kayravan'a hicretinden kırk yılı aşkın bir süre sonra 449/1057 senesinde şehrin yağmalanmasının ardından İbn Reşîk, Halife Muizz'le birlikte Mehdiyye şehrine geçti. O vakitler Muizz'in en ünlü saray şairi olan İbn Reşîk, 453/1061 civarında onun has-

2 Edebiyat araştırmacıları *el-'Umde*'nin Muhammed Karkazân'a ait edisyon kritikli baskısının bugün itibarıyla ellerinde olmasından dolayı kendilerini hayli şanslı hissetmeliler. Adı geçen eserin ilk baskısı 1988 yılında Beyrut'ta, Dâru'l-maarif aracılığıyla iki cilt halinde, ikinci baskı ise, bir takım düzeltme, ekleme ve tashihlerle birlikte 1994 yılında Dimaşk'ta Matbaatu'l-Kitâbi'l-Arabî aracılığıyla yine iki cilt halinde yapılmıştır. Bu kritiğin temel araçları şunlardır: Gözden geçirilen yazmaların değişik nüshalarındaki farklılıklara dikkat çekmek, önemli tarihi şahsiyetleri tespit etmek, bilinmeyen kelimeleri izah etmek ve şiirin anlaşılması zor mısralarını açıklamak. Edisyon kritiği yapan şahıs metni İbn Reşîk'in kullandığı kaynaklarla karşılaştırmaya da önem vermiş, ne zaman bir kaynağın yerini öğrense (bu kaynak çoğu kez İbn Reşîk'ın kendisi tarafından zikredilmese de) metin farklılıklarını mutlaka kayda geçirmiştir. Edisyondaki bu faydalı yöntem, şanslı araştırmacılara, İbn Reşîk'ın seleflerine ait görüşleri nazarı itibara almakla birlikte, kendine özgü katkılarını daha iyi anlama fırsatı veriyor.

talık derecesine varan öfke krizlerinden birine maruz kalınca, bunu kaldıramadı. Gururu şiddetle incinen İbn Reşîk, sırf maddi menfaat için Muizz'e hizmet etmekten vazgeçti, Sicilya'ya gidip Mâzere şehrine yerleşti ve orada hocalığa başladı. Sicilya'ya yerleşmesinin üzerinden fazla bir zaman geçmeden 456/1063 yılında vefat ettiği sanılıyor. Bilim adamları onun *el-Umde*'yi büyük bir ihtimalle hicri 412-425 yılları arasında yazdığını tahmin ediyorlar. İbn Reşîk'ın amacı onun, şiirin tabiatı, dili, teması ve estetik yönlerini işleyen ansiklopedik bir eser olmasıydı. Sözkonusu eserde eski şiir konusunda okuyucuyu aydınlatmayı amaçlayan bölümlerin yanında o dönem şairinin şiir sanatına vukufiyetini sağlayacak bölümlere yer vermeyi de ihmal etmemiştir. Bu çalışmanın sonunda yer alan bölümlerde, İslam öncesi dönemin tarihi, Arapların soy kütüğü ve ayın evreleri gibi çeşitli konular ele alınmaktadır. Bununla amaçlanan, Arap şairin bilmesi ve muhtemelen şiirinde kullanması umulan tarihî ve kültürel referanslarla aynı özellikte bilgilere kolaylıkla ulaşmasını sağlamaktır.

el-Umde, İbn Reşîk'ın yaşadığı döneme kadarki şiirin tabiatı hakkında geniş kapsamlı bir özet mahiyetinde sentetik bir çalışmadır. İbn Reşîk bu konuda kendine has özgün düşünceleri olmasına rağmen açık ve belirgin bir tutum takınmaz, ancak bir konuda çeşitli görüşleri aktardıktan sonra kendi düşüncesini beyan eder. Onun kendi iç değerlendirmeleri bazen çok renklidir.

Belâğatın mahiyetini inceleme tarzındaki ilk edebi eleştiri çalışmaları, sanatsal metinleri daha iyi anlamaya yönelik bir arzunun varlığını gösteriyor. Bu alanda yapılan ve en erken dönemlerden itibaren teşvik gören edebi tenkit çalışmaları, Kur'an'ın dilindeki sanatsal nitelik ve simgeleri anlama ve onun eşsizliğini, yani icazını farkedebilme arzusunun bir ürünüdür. Zira icaz, Kur'an'ın estetik yönden beşer gücünü aşacak ölçüde ideal bir hitap örneği sunması anlamına gelen bir prensiptir.

Bir giriş niteliği arzeden yukarıdaki düşüncelerin ardından serdedilecek görüşler el-Umde'nin 'Bâbu'l-belâğâ' başlığını taşıyan 31. bölümünün bir tercümesi kabilinden olacaktır. Gerek başından sonuna kadar bu tartışmada, gerekse el-Umde'den iktibas edilen pasajlarda 'eloquence', 'eloquent' ve 'more veya most eloquent' terimleri, aksi belirtilmediği sürece, sırasıyla 'el-belâğâ', 'belîğ' ve 'eblağ' terimlerinin karşılığı olarak algılanmalıdır. Bu kendine has özelliklere sahip olağandışı metni tümüyle anlamak, bir tür söze meydan okumaktır. İbn Reşîk'ın yaşadığı çağda Arap edebiyat teorisi hala oluşum evresindeydi. Böyle bir disiplinin ihtiyaç duyduğu teknik kelimeler de süratle artıyordu. Vaz'edilen bir terimin İbn Reşîk veya onun adından söz ettiği bir eleştirmen tarafından nasıl anlaşıldığını bilebilmek, geniş kapsamlı

leksikografik araştırmaları gerektirir. Zira standart sözlükler, böylesi terimlerin tarihi hakkında bilgi vermezler.

İbn Reşik'in kitabının bu bölümü, onun kavrayışı açısından belağat kavramının güzel bir panoramasını sunuyor. Ancak bu, sadece bir kaç sayfada bütünüyle açıklanabilecek türden bir konu değildir. Gerçekte bir bütün olarak *el-Umde* baştan başa belağat kavramı üzerinde durur. O nedenle elinizdeki bu çalışma, gerek *el-Umde* ve gerekse ondan evvel yazılmış eserler üzerinde ileride yapılacak derinlemesine incelemelerle takip edilmesi gereken başlangıç mahiyetinde bir çalışma sayılabilir. Bununla birlikte bu çalışmada çizilen ana hatlar, sonraki çalışmalar için bir iskelet görevi görecektir ümidindeyiz. Ayrıntıya dalmayı gerektiren bir çok konu, *el-Umde'nin* bağımsız bölümlerinde özel bir ilgiye mazhar olmaktadır. Söz gelimi, bölümlerin tamamının kendisine hasredildiği konuları örnek olarak verebilirim. Örneğin bölüm numaralarıyla belirtecek olursak: 25, *el-kıta' ve't-tıvâl* (uzun ve kısa şiir); 28, *a'mâlu's-ři'r ve şahzu'l-karîha leh* (şiir yazma ve şiir yeteneğini geliştirme); 32, *el-icâz* (vecizlik/beliğ kısalık); 33, *el-beyan* (açık seçik anlatma); 34, *en-nazm* (sanatlı kompozisyon); 35, *el-muhtâra ve'l-bedî'* (uslûbî süslemeler); 36, *el-mecâz* (mecazî dil).

İbn Reşik'in bu alandaki katkısı, seleflerinin görüşlerini derli toplu bir araya getirmede öncü olmaktan ibarettir. Bazan herhangi bir yorum yapmadan bir biriyle elişenler de dahil olmak üzere farklı görüşleri verir, kimi yerlerde ise bizzat kendi fikrini belirtir. Bizler tek bir kavramla ilgilenmiyoruz. Fakat ilgimizi daha ziyade önemli ölçüde farklılık arzeden geniş bir görüşler manzumesinden oluşan elastiki bir kavram üzerinde yoğunlaştırmış bulunuyoruz.

İbn Reşik belağat kavramını sadece hitabet ve şiir değil, bütün söylem tipleri üzerinde uygular. Bu kavramın değişik yönlerini açıklayan bir taslak girişimi mahiyetinde, aşağıdaki genel başlıkları sıralamayı yararlı görüyorum:

- A. Açıklık, tamlık ve etkileyicilik
- B. Örtülü semiotik modeller
- C. Doğallık
- D. Dinleyiciye maksadı çok iyi iletmek
- E. Sözel yoğunluk
- F. İ ahenk, bütünlük ve birlik
- G. Güzellik ve saygınlık
- H. Açık ve parlak anlatım
- I. Belağatın hizmetindeki araçlar
- J. Simgelerin karşılıklı bağımlılığı

K. Şekil ve muhteva uyumu

L. Belağatçıların özellikleri

M. Genel kapsam itibarıyla belağatın tabiatı

Aşağıda bu başlıklardan her birinin açıklaması bağlamında tercüme metinden alıntılar bulacaksınız.

A. Açıklık, tamlık ve etkileycilik

1- Açıklık

<1> Belâğat... anlatımın açık seçik, (el-beyan fi'l-edâ)... maksadı anlatmada net olmasını (*idâhu'd-delâle*) gerektirir. {38*}³

<2> es-Seyyid Ebu'l-Hasen belîğ bir tarzda yazan birini şu sözleriyle değerlendirmiştir... "hitabının açıklığıyla (*bi fasli'l-mantık*), başkalarına karşı üstün olmuştur." {23}

Anlatımda açıklık ve netlik, belağat kavramının merkezî kavramlarından biridir. Bununla sıkça ilişkilendirilen kelime, asırlar boyunca geniş bir anlam alanı kazanmış olan 'el-beyan' sözcüğüdür. İbn Reşîk döneminden kısa bir zaman sonra belağat sözcüğü belağat ilmi (retorik) terminolojisi içinde daha geniş bir anlam kazanınca, beyan ilmi, büyük oranda kavramları yerleşmiş olan bu disiplinin üç temel branşından birini temsil eder hale geldi. Bununla beraber İbn Reşîk döneminde, açıklık ve anlaşılabilirlik daima anlam alanının merkezinde yer almasına rağmen, beyan teriminin belağata yakın bir anlam içeriğine sahip olduğu göze çarpmaktadır. En geniş anlamıyla beyan kavramının önemi İbn Reşîk'tan yapılan aşağıdaki iktibasta görülmektedir:

<3> Bilginlerden biri "Ruh bedene, ilim ruha, beyan da ilme güç verir." demiştir. {3}

3 *el-Umde*'nin belirtilen kısımlarından yapılan alıntılar, paragraf başında her biri köşeli parantezler "< >" arasında verilmiş birbirinden bağımsız numaralarla ardışık olarak numaralandırılmıştır. Paragrafın sonunda yer alan kemerli parantez "{ }" içindeki numaralar ise çeviri metne (*el-Umde*'nin orijinal metni, çev.) ait paragraf numaralarını göstermektedir. Çevirinin paragraf bölümlendirmeleri Arapça orijinal metne uygun olmakla birlikte, kendisinden sonra bir yıldız işareti bulunan paragraf numarası, ilgili paragrafın çeviren tarafından ayrıca bölümlendiğini gösterir.

Yeni üç ciltlik belağat terimleri sözlüğü yazan Ahmet Matlûb⁴, bu terimin tarihi gelişimini ortaya koyuyor. Ondan bir kaç noktaya aşağıda temas edeceğiz. Beyan isminin kendisinden türediği “bâne” fiili nin kök anlamı “açık olmak”tır. O aynı zamanda “bir şeyin örtüsünü açmak, bir şeyi açığa çıkarmak” anlamlarına da gelir. Belağat alanında ise, “bir manayı açığa çıkarmak yani sözü söyleyenin gerçek niyetini ortaya çıkarmak” demektir. Kur’an’da bu kelimenin geçtiği yerler şunlardır:⁵

{hâzâ beyânun li’n-nâs}

{Bu, insanlara yönelik açık bir ifadedir.}

{Âl-i İmrân, 3/138}

{er-Rahmânu alleme'l-Kur’ân. Khaleka'l-insâne allemehu'l-beyân}

{En yüce bağışlayıcı olan Allah, Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı ve ona konuşma (ve haber almayı) öğretti.}

{Rahman, 55/1-4}

3 / 9. yüzyıl risale yazarlarının en büyüklerinden olan Câhız, farklı pek çok konuda farklı eserler yazmış olup, yazdıklarının arasında edebî eleştiri ile ilgili olanlar da vardır. Yazılarında görüyoruz ki beyan, teknik bir belağat terimi olarak yerini almıştır bile. Onun ünlü eleştiri kitabı da zaten “el-Beyân ve’t-tebyîn” başlığını taşır. Bu çalışmada, Ahmet Matlûb’un adı geçen terime ait ilk tanımlamalardan biri saydığı bir tanımla karşılaşılıyor. Öyle görülüyor ki bu terim Câhız’ın çalışmasında kullanılmaya başlamış ve tanımı, bir çok metinsel varyantlarıyla birlikte mükemmel bir şekilde İbn Reşîk tarafından ondan iktibas edilmiştir:

<4>Câhız’ın naklettiğine göre Sümâme b. Eşras şöyle demiştir: Ca’fer b. Yahyâ’ya “Beyan nedir?” diye sordum. O da şu şekilde cevapladı: Söylenen sözün gereksiz ve sıkıcı tekrarlardan uzak bir biçimde söyleyenin düşüncelerini tamamen ihata etmesi ve maksadını net bir biçimde açığa vurmasıdır. Bütün bunlara ilaveten kullanılan kelimelerin de yapmacıklık, karmaşıklık ve izaha muhtaç olma gibi özelliklerden uzak olması icap eder.” {49}

Cahız, Ahmet Matlûb’un alıntılıdığı diğer pasajlarda da beyanın sözü söyleyenin maksadını açığa vuran, dinleyeni düşüncenin özüne ileten ve onun söz konusu fikri anlamasını sağlayan ifade manasına geldiğini belirtiyor (Matlûb, I, 407-408).

4 Mu’cemu mustalahâti’l-belâğiyye, Bağdat: Matbaatu’l-mecma’i’l-ilmiiyyi’l-İrâkî, 1983. Beyan terimine dair görüşü için bkz. I, 406-409. Ben bu belağat terimleri sözlüğünü, belağat çalışmalarında çok ciddi bir boşluğu doldurmaya başlamış bulunan öncü bir çalışma olarak kabul ediyorum. Gerek bu terimlerin tarihi gelişimini ortaya çıkarmadaki gayreti, gerekse birincil kaynaklardan yaptığı kapsamlı alıntıların başka araştırmacılara sağladığı kolaylıklar sebebiyle yazar övülmeyi hak ediyor.

5 Aşağıda verilen iki Kur’an ayetinin meali Abdullah Yusuf Ali’ye aittir.

Bu iki tanımlamada da açıklık ve netliğin ön sırada yer aldığını ve beyan teriminin de aşağı yukarı belâğat terimi ile eşanlamlı olduğunu görüyoruz. Daha da belirgin bir şekilde açıklık anlamını karşılayan diğer terimlerse *îzah* ve *faslu'l-mantıktır*.

2. Tamlık

<5> Birine "Belağat nedir?" diye sordular, o da şöyle cevap verdi: "Güzel hitap ve manayı açık ve veziz biçimde yakalama. (isâbetu'l-ma'nâ)" {6}

<6> Haccâc, İbnü'l-Kaba'terî'ye "En belîğ ve veziz söz hangisidir?" diye sorduğunda karşılığında şu cevabı aldı: "Söylerken herhangi bir manayı ıskalamadığım sözdür (*ellâ tubti' ve lâ tukhti'*)." {8}

<7> Ve Câhız dedi ki: "Şu söyleyeceklerim Esmâ'î'nin sözlerinin yorumudur. Belîğ kişi tek hamlede işi bitiren kişidir (*tabbaka'l- mafsâl*), o sözü öylesine eksiksiz ifade eder ki artık ondan sonra adı geçen sözü anlamak için hiçbir yorum ve yorumcuya ihtiyaç duyulmaz. {49}

<8> Halid b. Safvân'a "Belağat sanatı nedir?" diye soruldu. O da "Kastedilen anlamı yakalamak ve ikna etme amacıyla olmak (*el-kasdu li'l-hucce*)" biçiminde cevap verdi. {26}

İçinde yer alan kelimeler vasıtasıyla bir anlam bildiren sözün tamlığını belirtmek için kullanılan bir çok anlatım vardır. Mesela hedefe isabet etmiş bir ok ve iyi kılıç kullanan birinin veya bir kasabın bir kol ya da bacağı kemikler arasındaki mafsala yönelik tek bir hamle ile ustaca ikiye bölmesi imgesi gibi.

3. Dinleyenin ilgisini canlı tutmak

<9> Belağat konusundaki mahareti bilinen bir adama "Belağat nedir?" diye soruldu. O da "Kolayca anlaşılabilir türden sadece bir kaç söz veya uzun fakat, bıktırıcı olmaktan uzak bir konuşma (*kesîrun lâ yûs'em*)" biçiminde cevaplandırdı. {3}

<10> Tabatabâî de şöyle dedi: "En makbul sözler kelime sayısı bakımından az olduğu halde anlamlı, oturaklı ve bezdiricilik vasfından uzak olanlardır (*mâ kalle ve delle ve celle ve lem yümille*)" {35}

Beliğ ifade, uzun dahi olsa okuyunun ya da dinleyicinin ilgisini canlı tutar.

4- Etkileycilik

<11> el-Mufaddal ed-Dabbî şöyle demiştir: "Bir keresinde bir bedeviye "Senin halkına göre belâğat nedir?" diye sordum. O da "Sözün kısa ve öz olup, etkisizlik (*el-icâz min ğayri acz*), ölçsüzlük ve gereksiz uzatma (*el-itnâb*) gibi olumsuz vasıflardan arı olmasıdır" şeklinde cevap verdi. {11}

6 İngilizce metinde Khâlîf b. Süfyân olarak verilen bu isim Kayravânî'nin eserine bakılarak yukarıdaki gibi düzeltilmiştir (Çeviren).

<12> Belağatın 'el-'ıyy' kelimesinin karşıt anlamlısı olduğu, bu terimin de 'bir kimsenin maksadını açıkça ifade edememesi (*el-aczu ani'l-beyân*)' anlamına geldiği de söylenmiştir. {24}

Hitabın temel amacı manayı ifade etmektir. Konuşma açıkça ifade edebilmeyi engelleyecek ölçüde kısa olmamalıdır. İfade edememe olgusu, 'acz veya 'ıyy terimleri ile karşılanır. Sonraki yani ikinci olarak zikredilen 'ıyy terimi, İbn Reşik'in onu belağatın karşıtı olarak önermesinin ardından bir terim haline gelmiştir.

5. Dinleyenin anlamasını sağlamak

<13> Belağat, dinleyicinin kendisini anlamasını, sözü söyleyenin ustaca temin etmesidir. {17*}

<14> Bir başka alim de şöyle demiştir: "Belağat güzel söz söyleme (veya güzel yazma) demektir. Böylelikle hitaba muhatap olan kişinin kabiliyeti ölçüsünde onu anlamasını sağlamış olursun." {18}

B- Örtülü semiotik modeller

1. Sözü söyleyenle ilgili modeller

a. Konuşan, dinleyiciye bir mesaj iletir

<15> Belağat, konuşanın, dinleyicinin anlamasını ustalıklı bir biçimde sağlayarak maksadını bildirmesidir (*iblağü'l-mütekellimi hâceteñû*). Bundan dolayı bu sanat [kelime anlamı etkili konuşma olan] belağat terimiyle karşılanmıştır. {17*}

<16> Çağımız alimlerinden biri şu şekilde bir tanım getirmiştir: " Belağat manayı kalbe iletmeğtir (*ihdâu'l-ma'nâ ile'l-kalb*)." {33}

b. Konuşanın ulaşmak istediğı bir hedef vardır.

<17> Bilginlerden biri 'el-Bilğ' tabirini şöyle tanımlar: "Konuşması ya da eylemiyle bir amaca ulaşmayı hedefleyen kişi" {49}

c. Konuşan kullandığı kelimeleri bir hedefe yönlendirir.

<18> Belağat hedeflenen anlama isabet edebilmektir. Burada maksat inandırıcı olabilmektir (*el-kasdu li'l-hucce*). {26}

2. Kelime merkezli tanımlama modelleri

a. Kelimeler anlama doğru yolculuk ederler

<19> İbnu'l-Muâz demiştir ki: "Belağat, kelimelerin seyahati uzamadan manaya ulaşmaktır (*bulûğü'l-ma'nâ*)" {31}

b. Kelimeler vasıtasıyla taşınan düşünceler bir hedefe ulaşır

<20> Vezirlik makamına getirilişi münasebetiyle Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'a yönelik övgü dolu hitabında Buhturî, onun belağatını şu sözlerle tavsif ediyor:
 Son derece düzgün, titiz ve kafiyeli olarak ağızından çıkan düşünceler, Cervel ve Lebîd'in şiirlerini utandırıyor.
 Her gün kullanılan basit sade kelimeleri gönüllü olarak benimsemek, karmaşıklığın kapalılığından kaçınmak!
 Sanki bir küheylanın üstünde gidiyormuş gibi, basit kelimelerin üstünde onlar, en uzak-taki hedeflerine ulaşırlar.⁷ {29}

c. Kelimeler anlamı gösterirler

<21> Saâlibî de bu konuda şöyle der: "En iyi kelimeler sayıca az olmalarına karşın anlamlı, oturaklı ve de bıktırıcılıktan uzak olanlardır (*mâ kalle ve delle ve celle ve lem yümille*)." {35}

d. Kelimeler manayı açığa çıkarmalıdır.

<22> Halil b. Ahmed de der ki: "Belağat, arzu edilene ortaya çıkaran bir kelimedir (*kelimetü'n tekşifü ani'l-buğye*)." {10}
 <23> Belağat, kelimeleri, kapalı kavramların üstündeki örtüyü kaldırmak için kullanmayı gerektirir. {38*}

3. Sembolik model bir hedefi kapsar (belirsiz bir hareket vasıtasıyla)

<24> Bu hususta İbn Arabî de şöyle der: "Belağat arzu edilene ulaşma yolunda bir mevzi kazanmaktır (*et-takarrub mine'l-buğye*)." {32}

C. Tabiiilik

1. Zorlama bir yapaylıktan ziyade doğal yetenek ve/veya ilhamın bir ürünü olmak

<25> Belağî hitabın temeli, tabiiiktir (*aslu'l-belâğâ et-tab'*) {13}
 <26> Hitabın yönlendiricisi akıldır, ... doğal yetenek ise onun bedenidir (*kayyimu'l-kelâm el-akl ... cismuhû el-karîha*) {37}
 <27> Belağat sahibi az bir tasannu ile kısa ve öz bir biçimde (istediği şeyi ifadede başarılı olan kişidir) (*fî ihtisâr ve killeti'l-külfe*) {23}
 <28> Etkileyici belağat yapma gayreti (*et-teşâduk*), bedevi Araplardan başkası için bir kuşurur. {36*}

7 Üçüncü beytin sonundaki (*ğâyetu'l-murâdi'l-maksûd*) tabirinin iki farklı biçimde anlaşılmasına müsaait olduğunu görüyoruz. Bu ibare eşit olarak hem çok uzak mesafelere ulaşabilen soylu la metaforu, hem de ifade edilmesi zor anlamları başarılı bir şekilde ifade edebilen kelimeler için kullanılmış olsa gerektir. Birinci halde *murâd*, istenen, arzu edilen veya ulaşmak için çaba gösterilen hedef anlamlarına gelir. İkinci halde ise, "amaçlanan mana"nın daha ziyade teknik bir kavrama bürünmüş şeklidir.

<29> Bütün bu tiplerin ortak olarak benimsedikleri usul, bir başka deyişle belağatı kendi başına oluşturan şey, kendilerine gelen ilhamdan (*el-vahy*) başka bir şey değildir. {15}

2. Özel bir çabaya muhtaç olmayan bir ürün

<30> Belağat aşırı bir çaba içine girmeden (*min ğayri ta'bin aleyke*) muhatabın rahatlıkla anlayabileceği bir şekilde güzel konuşma (ve güzel yazma) demektir. {18}

3. Hitabın tabiiliği, karmaşık ve kapalı ifadelere karşı basit ve yalın ifadelerin tercih edilmesi

<31> Bir keresinde bir bedeviye “ İnsanların en belîği (*eblağhu'n-nâs*) kimdir?” diye soruldu. O da “Kelimeler ağızından kolaylıkla (ve tabii bir biçimde) dökülen ve önceden tasarlanmadan konuşmada üstün olan kişidir” cevabını verdi. {7}

<32> Her gün kullanılan kolay kelimeleri gönüllü olarak benimsemek, karmaşıklığın yol açacağı kapalılık ve anlaşılmalılıktan kaçınmak genel kuraldır. {29}

<33> Zor kelimelere başvurma, bir kusurdur (*el-istiâne bi'l-ğarîb aczun*). {36}

<34> En belîğ hitap, mecaza en az başvuran hitaptır (*mâ ... kalle mecâzuh*). {35}

D. Dinleyenlere yönelik hassasiyet ve konunun içeriğiyle uyum

1. Hitap: Hitap seviyeleri ve kelime hazinesi

<35> Bir defasında Kindî'ye belağat hakkında soru tevcih edildi, o da şu şekilde cevap verdi: “Belağatın üzerinde hassasiyetle durduğu şey kelimedir. Bu bağlamda üç tür kelime vardır: Birincisini sıradan insanların ne bilirler ne de kullanırlar. İkincisini sıradan insanlar hem bilir hem de kullanırlar. Üçüncüsünü ise aynı insanlar bilirler ancak kullanamazlar. Bu üçüncü tür kelimeler, ikinci türe nazaran daha tercihe şayandır.” {41}

2. Yoğunluk

<36>Uzun konuşmanın daha belîğ olduğu bir vasatta kısa konuşmak, kısa konuşmanın yeterli olduğu bir vasatta da uzun konuşmak kusurdur. (*izâ kâne'l-iksârü eblağ, kâne'l-îcâzu taksîran, ve izâ kâne'l-îcâzu kâfiyen, kâne'l-iksâr ıyyen*) {12}

<37> el-Mufaddalü'd-Dabbî demiştir ki: “Bir gün bir bedeviye ‘senin halkına göre belağat nedir?’ diye sordum. O da ‘Kelamın kısa ve öz ise yetersizlikten, uzun ise ölçsüzlükten arı olması’ diye cevap verdi.” {11}

Sözü söyleyenle dinleyen arasındaki ilişki, tabiatıyla öncelikli bir öneme sahiptir. Bu bağlamda yukarıda zikredilen iki temel değişken, kelime hazinesi ve yoğunluktur. Kelime hazinesi ile dinleyicilere ve konulara uygun kelimenin seçimini kastediyorum. III/IX. yy. meşhur Abbasi filozofu Kindî de yukarıda serdettiğimiz görüşlere paralel olarak kelimeleri tasnif ederek onları, sıradan insanların bilmediği garip (sofistike) kelimeler, hem bilip hem de kullandıkları kelimeler ve anlayıp da kullanamadıkları kelimeler olmak üzere üç gruba ayırıyor. Metin birinci kategoriye herhangi bir rütbe türünün içine yerleştirmiyor. Ancak yine de bölümün genel havasından bu

kelimelerden kaçınılması gerektiği varsayımı çıkıyor. İkinci ve üçüncü kategoriler için ise, üçüncünün ikinciden daha tercihe şayan olduğunu belirtiyor. Fakat kesin olan şu ki, metnin bu bölümünde yer alan ifadeler bu noktada az da olsa mecaza izin veriyor. Çünkü dildeki basitlik ve yalınlık sıklıkla övülen bir niteliktir.

Maksada muvafık bir yoğunluk için ise, durumlar ve şartlar, önemli bir rol oynar. Mesajı muhataba iletmek için çok kelimeye ihtiyaç varsa, kısa bir mesaj pek de uygun düşmez. Ancak buna mukabil kısa ve öz anlatımın yeterli olduğu durumlarda da, uzun anlatım gereksizdir.

E. Söz yoğunluğu

1.Suskunluk

<38> İbn Mukaffâ kısa anlatıma (îcaz) düşkünlüğünün yanı sıra 'suskunluğu' (sükût) belâğatın bir çeşidi olarak ortaya koyan kişidir. Bir keresinde bir Kalbit demiştir ki: "Bil ki konuşmanın bütünüyle yararsız olduğu ortamda susmanın (sükût) hatırı sayılır bir anlamı vardır." {16}

Dinleyicinin büyük ilgi gösterdiği bir konuyu anlatmada sıfır düzeyindeki îcaz, suskunluktur. Dinleme ise zaten (ileride gelecek <66> numaralı iktibasta) zikredilmiştir.

2. Kısa ve öz anlatımın tercih edilmesi

<39> Aslında Allah, sözü gereksiz yere uzatmaktan hoşlanmaz. Aşağıdaki ibare muvacehesinde anlıyoruz ki Allah kısa, öz konuşan ve kendini gerçekten söyleme ihtiyacı hissettiği şeylerle sınırlayan bir kişiyi desteklemede bu denli ısrarlı olabiliyor. (inna'llâhe yekrahu'l-inbiâka fi'l-kelâm, fe naddara'llâhu veche raculin evceze fi kelâmih, ve'ktasara alâ hâcetihi) {1}

<40> Belâğat kelimeleri aç bırakıp, her şeyiyle manayı mutlu etmektir. {4}

<41> Belâğat, her ne kadar ulaşmak istediği hedef uzak olsa da, konuşanın sözünün başlama ve bitiş zamanının birbirine yakın olması demektir. {26}

<42> Belâğat uzun sürecek bir kelime yolculuğuna çıkmadan anlama ulaşmaktır. {31}

<43> Belâğat en anlamlıya kısa bir bakıştır. {9}

3. Uzun anlatımın tercih edilmesi

<44> İbrahim el-İmam'a da "Belâğat nedir?" diye soruldu. O da "Berraklık ve uzatmadır (el-cezâle ve'l-itâle)" diye cevap verdi. Bu yaklaşım bir çok seçkin bilim adamı tarafından benimsenmiştir. Yazılarında aynı görüşü ileri sürenlerden biri de İbnu'l-Amîd'dir. {26}

Münasip yoğunluk vurgusuna ilişkin bu ifadelere rağmen -ki yoğunluk derecesi muktezay-ı hale uygun olmalıdır- sınırı olmayan bir uzatma pek de makbul sayılmamıştır. Buna karşın tekrar tekrar belirttiğimiz üzere kısa anlatım da çoğunlukla yetersizdir. Bu hususta en üst rütbe az ve fakat anlamlı,

bir başka deyişle özlü ifadelere verilmiştir. Bu bakış açısı gerçekten peygambere ait olduğu farzedilen bir söz(hadis)le de desteklenmiştir. (Yukarıdaki <39> numaralı iktibas)

F. Ahenk, uyum ve birlik

<45> En beliğ hitap, başlangıcı bitişiyle bir ahenk arz edendir (*eblağü'l-kelâm mâ tenâsebet sudûruhu ve a'câzuhu*). {35}

<46> Belağat, senin ilk sözlerinin son sözleriyle, son sözlerinin de ilk sözleriyle uyum içinde olmasıdır. {21}

<47> Belağat, açık seçik, anlaşılır olma (*el-beyan*) ve iyi tertip edilmiş bir hitapla temayüz edebilme (*en-nizâm*) yeteneğidir. {22}

Beliğ hitap, olabildiğince iyi planlanmış veya güzel bir şekilde tertiplenmiş olması yönüyle de tanımlanır. Anlıyoruz ki <47> numaralı iktibasta kullanılan ve bir tertip ve düzeni ifade eden Arapça *nizam* kelimesi etimolojik yapısı itibarıyla de, bir kolyenin boncuklarını ipe dizmekle ve böylelikle onları simetrik bir biçimde düzenlemekle alakalıdır.

G. Güzellik ve Yücelik

1. Güzellik

<48> Hitabın yönlendiricisi akıl; süsü doğruluk; takısı ise durumlar, kipler, isimler ve fiillerdir. (*Kayyimu'l-kelâm el-akl, ve zînetuhu es-savâb, ve hulyetuhu el-i'râb*)... {37}

<49> Hz. Peygamber "Güzellik nerede bulunur?" sorusuna beyanı kastederek "dilde" diye cevap vermiştir. ("*fi mâ'l-cemâl?*" *fe kâle: "fi'l-lisân" yûridü'l-beyân*). {1}

<50>, Ve es-Seâlebi'nin Ebu Tayyib'in ne kadar zeki olduğunu daha iyi göstermek için anlattığı olay, onun İbnu'l-Amîd'e yönelik aşağıdaki hitabıydı:

*İnsanlar ifade yetisini henüz yaprak çıkarmamış dallardan koparmışlar. Sen ise onu çiçeklenmiş meyve veren bir ağacın ana dallarından toplamışsın.

2. Güzel konuşma

<51> Belağat güzel ifade etme (*husnu'l-ibâre*) demektir. {18}

<52> Belağat en güzel bir tarzda sıralanmış kelimelerle (*fi ahseni sûretin mine'l-elfâz*) manayı zihne (*kalb*) iletmeektir.

3. Yücelik

<53> Kelamın en güzeli..... yerli yerinde ve oturaklı olanıdır. (*hayru'l-kelâm ... mâ celle*). {35}

H. Güçlü ve canlı anlatım

<54> Ve bize "(sözlü resimler de en az) bahçelerde bulunan türlü renkler kadar parlak, canlı ve göz alıcıdır." diye anlattı. (*ve hakâ lenâ veşye'r-riyâd*) {23}

I. Belağat yapmanın araçları

<55> Ebû İbn İsa er-Rummânî demiştir ki: Belağî hitabın temeli, doğal yetenektir; Bununla birlikte o, kendisini destekleyecek bir takım araçlara da sahiptir. Bu araçlar ayrıca söz konusu hitabın içine anlatım gücünü yerleştirir. Uygulandığında istenen özellikler, tercihler ve alternatifler doğrultusunda esnek bir üslup oluşturur. Son olarak da belağî hitabı diğer söylem türlerinden ayırmamıza yardımcı olurlar (*[âlât] tekûnu mîzânen lehâ*). Onlar sekiz türden müteşekkildir:

- [1] Kısa ve öz anlatım (*el-icâz*)
- [2] Eğretileme/Metafor (*el-istiâre*)
- [3] Benzetme (*et-teşbih*)
- [4] İfadede açıklık ve netlik (*el-beyân*)
- [5] Sanatlı kompozisyon (*en-nazm*)
- [6] Üslûpta çok yönlülük (*et-tasarruf*)
- [7] Ahenk (*el-müşâkele*)
- [8] Özdeyişlere dayalı anlatım (*el-mesel*)

<56> Bir keresinde Aristo'ya "Belağat sanatı nedir?" diye soruldu. "Güzel istiarelerdir" şeklinde cevap verdi.

<57> Belağat sembolik anlatımı (mecaz, kinaye vb.) mahirane kullanabilmeyi (*savâbu'l-işâre*) gerektirir. {38*}

<58> Manayı sembolik anlatımla ifade etmek (*el-işâre ile'l-ma'nâ*)

<59> Bir başka alim de şu yönde bir görüş beyan etmiştir: "Belağat, cümlecikler arasında koordineli bir birleşim oluşturmak (*el-vasl*) veya böyle bir birleştirme yapmadan basitçe ikisini ayırmak (*el-fasl*) için uygun olan zamanı bilmektir. {19}

J. Simgelerin birbirine bağlılığı

<60> Abdullah b. Muhammed b. Cemil demiştir ki: "Belağat bu sanatın birçok mekaniğini anlamayı, muhatabın anlamasını sağlamayı, müphem kavramlardaki kapalılığı kaldıracak kelimeler kullanmayı, kelimelerin çok sayıdaki anlamının yanı sıra –ki bu, oluşturulmuş bir anlam da olabilir- isimlerin ve fiillerin duruma göre nasıl çekileceğini bilmeyi (*ma'rifetu'l-i'râb ve'l-ittisâ' fi'l-laftz*), düzgün ifade edebilme becerisini (*es-sedâd fi'n-nazm*), maksadı (*el-kasd*) bilmeyi, ifadede açıklığı (*el-beyân fi'l-edâ*), sembolik anlatımda mahareti (*savâbu'l-işâre*), söylenen anlamlarda açıklığı (*idâhu'd-delâle*), konuşmanın uygun olduğu vakti iyi tayin etmeyi, daha ziyade uzun değil kısa anlatımı tercih etmeyi (*el-iktifâ bi'l-iktisâr ani'l-iksâr*) ve etkili seçim yapabilme alıştırmaları yapmayı (*imdâu'l-azm alâ hukûmeti'l-ihdiyâr*) gerekli kılar." O sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "Ve bu unsurlardan her birinin diğerine ihtiyacı vardır. Bir tanesinin diğerleri aleyhine özel bir şekilde öne çıkması, yani diğerlerinden üstün tutulması (fazileti) imkansızdır. Bu nitelikleri tam manasıyla anlayabilmiş olan herkes bu alanda mükemmeliyete ulaşabilir. Tabiatıyla bunlardan herhangi birini tam olarak kavrayamayan kimseler de eksiklikten kurtulamazlar.

K. Şekil ve muhteva uyumu

<61> Şekil ve muhtevası birbiriyle uyum arz etmeyen ve manasının zihne ulaşması, kelimelerinin göze ulaşmasından daha hızlı olmayan bir hitap 'beliğ ifade' olarak nitelendirilmeyi hak etmez. {24*}

L. Belîğ konuşan birine ait özellikler

<62> Bir keresinde seçkin bir zata “Belağat sanatı nedir?” diye soruldu. O da hitabet sanatındaki ustalığı kastederek “uzun olanı kısaltmak, kısa olanı da uzatmaktır⁸” biçiminde bir cevap verdi. {27}

<63> Ebu'l-Aynâ' demiştir ki: “Belîğ kişi, çok yerine az kelime kullanabilen; zor bir kavramı kolay, -canı isterse de- kolay bir kavramı zor kılabilen ve gizliyi aşıkâr, aşıkârı gizli gösterebilen kimsedir.” {28}

<64> Belîğ, kelimeler arasından çiçek ve düşünceler arasından meyve devşiren kişidir (*el-Belîğ men yectenî mine'l-elfâz nuvvârahâ ve mine'l-meânî simârahâ*). {35}

<65> Üstün belağat yanlışı sanki doğruymuş, doğruyu da sanki yanlışmış gibi sunabilmektir. {42}

M. Belağatın tabiatını kuşatan her şey

<66> Bir keresinde İbnü'l-Mukaffâ'ya “Belağat nedir?” diye soruldu. O da (söz söyleme sanatına göndermede bulunarak) şu şekilde cevap verdi: “Belağat, fikir ve düşünceleri değişik biçimlerde ifade edebilmektir. Bir çok işaret türünün yanısıra sükutun ve dikkatli dinlemenin anlamlı yardımıyla (bu ifade ediş biçimi aynı zamanda sözsüz de olabilir). Veya diğer yandan sözlü ifade biçimi şiir, kafiyeli nesir (seci), söze giriş niteliğindeki önermeler (ibtidâ'), kendinden önceki sözün tamamlayıcısı mahiyetindeki önermeler (cevap) gibi dilsel söylemin farklı şekilleri olarak karşımıza çıkabilir. Bütün bu fikir ve düşünceler, konuşma (*hadîs*), ikna edici deliller getirme (*fi'l-ihticâc*), baştan sona nutuk çekme (*hutab*) veya bilimsel makale (risâle) biçimlerinin herhangi biriyle ortaya konabilir. İşte bütün bu üslûp biçimlerinin hepsini kapsayan ve gerçekte belağatı tek başına oluşturan şey, onların içinde mündemîç olan ilham (*el-vahy*), özlü anlatım (*el-îcâz*) ve maksadı ima ile ifade etme (*el-işâre ile'l-ma'nâ*) dir. {15}

İbn Reşîk, şiir kuralları ve biçimlerinde zamanın belli bir dönemecinde meydana gelmiş olan değişimlerin farkında olmasına rağmen, belağatla ilgili bu bölüm, tarihi bir boyut içermemektedir. Belağat daha ziyade zamanlar üstü evrensel bir kavram olarak takdim edilmiştir.

İbn Reşîk, kitabının belağata ayırdığı bölümünü şu sözlerle bitirir:

<67> Bu konunun tamamıyla ilgili kısaca şunlar söylenebilir: Belağat kelimeleri, kısa veya uzun bir hitap içinde, güzel bir tertiple yerli yerince kullanmaktır. Ezberimdeki güzel şeylerden biri de aşağıdaki anonim sözlerdir: “Sözde belağatın ölçüsü kısıda olsalar fikirleri sağlam ve net ifade edebilmeleri, hitapta belağatın ölçüsü ise uzun da olsa güzel tasarımlanmış olmasıdır.” {49}

---

8 Covey'in çevirisinde “uzun olanı uzatmaktır” biçimindeki tercüme yanlısını Arapça asıl metinle karşılaştırarak düzelttik. (Çeviren)